

CU PRIVIRE LA RAPORTURILE DINTRE AUTOHTONI ȘI GRECI ÎN AȘEZĂRILE SCLAVAGISTE DIN DOBROGEA

DE

EM. CONDURACHI

Cercetările istorice asupra celor mai vechi așezări sclavagiste de pe țărmul românesc al Mării Negre și asupra raporturilor lor cu populația locală din dreapta și din stânga Dunării încep să capete nu numai un orizont mult mai larg dar și o perspectivă mult mai justă. Orizont mult mai larg, pe măsură ce cercetările arheologice dela noi din țară — urmând exemplul celor mult mai ample și cu mijloace neobișnuit de bogate, efectuate în U. R. S. S. — vor fi sprijinite și extinse. Un început fericit a fost făcut în ultimii doi ani de către Institutul de Istorie și Filosofie al Academiei R. P. R., care a efectuat săpături arheologice în numeroase așezări omenesti aparținând epocelor primitivă, sclavagistă și prefeudală. În ceea ce privește perspectiva, ea va deveni mult mai justă pe măsură ce istoricii noștri vor adânci știința marxist-leninistă și vor învăța să mănuiască cheia înțelegerii evoluției umanității, cheia pe care nu o poate da decât aplicarea concepției materialismului istoric. Și în acest sens, cercetările istoricilor sovietici, care frământă de peste trei decenii aceste probleme, pe cât de interesante, pe atât de delicate, pot servi de exemplu istoricilor noștri.

O seamă de probleme apar astfel tot mai stăruiitor în fața celor care se ocupă cu cele mai vechi așezări sclavagiste din țara noastră. Vieța economică și socială a coloniilor grecești întemeiate pe malul românesc al Mării Negre a fost studiată izolat de mediul autohton în care ele s'au dezvoltat, neglijându-se faptul că cele două civilizații, care veneau astfel pentru prima oară într'un contact atât de strâns, trebuiau în chip necesar să se influențeze reciproc, constituind cei doi termeni ai unui proces bilateral, în care elementul autohton n'a jucat întotdeauna un rol pasiv. Cercetările sovietice dela Olbia, Berezan, Tanais, Catelino, Kiselovo, Smerdiaki Skeli și alte așezări grecești sau greco-scitice au aruncat o lumină vie asupra raporturilor dintre coloniștii greci și populația locală. Rezultatele acestor cercetări sunt instructive și pentru mediul arheologic dobrogean în care ne apar nouă astăzi coloniile dela Istros, Tomis, Callatis sau acele factorii comerciale mai îndepărtate de la Aigissos și Axiopolis.

Rândurile de față nu intenționează să înfățișeze în amănunt rezultatele și concluziile la care a ajuns știința istorică românească în acest domeniu. Scopul lor este de a aminti o serie de probleme care au preocupat

pe arheologii noștri mai stăruitor în ultima vreme. Unele dintre aceste probleme își așteaptă rezolvarea dela cercetările viitoare; altele sunt puse astăzi pentru o prealabilă și necesară verificare.

Contactul dintre coloniștii greci din Dobrogea, trecuți definitiv în faza orânduirii sclavagiste și populația băștinașă, a cărei evoluție economică și socială ajunsese în faza superioară a barbariei, reprezintă un fenomen complex ale cărui etape trebuie, în bună parte, precizate de abia de acum înainte. Lucrul acesta ne apare astăzi cu atât mai evident, cu cât arheologia românească trebuie să părăsească poziția statică, idealistă în care a stăruit decenii de-a rândul, pășind la o interpretare dinamică, în sensul materialismului istoric, a informațiilor documentare pe care le are, sau le va avea în curând la îndemână. Este deci necesar să precizăm stadiul actual al cercetărilor arheologice din regiunea dobrogeană, integrându-ne procesului de transformare economică, socială și politică a întregului basin al Pontului Euxin.

Problema contactului dintre coloniștii greci și populația băștinașă din Dobrogea este departe de a fi nouă. Merite excepționale și-a câștigat și în acest domeniu V. Pârvan, ale cărui ipoteze sunt adesea confirmate de cercetările mai noi. V. Pârvan a avut însă, mai înainte de toate, meritul de a-și fi concentrat atenția asupra populației băștinașe, asupra acelei populații care reprezintă pe singurii și pe cei mai autentici strămoși ai popoului nostru¹.

Mai stăruie totuși, încă în cele mai recente studii asupra Dobrogei în antichitate, prezentarea oarecum sinoptică a celor două elemente, în aparență statice, ale acestui proces istoric: Greci și „barbari” la unii, Greci și băștinași la alții. De-a-lungul istoriei câtorva veacuri, aceste două grupe par a înainta oarecum paralel. O analiză mai atentă a faptelor și a materialului documentar dovedește însă un proces unitar și simultan de diferențiere economică și socială, fără de care nu putem înțelege adevărata istorie a Dobrogei în antichitate. Pentru a putea urmări mai în de aproape acest proces, care este departe de a fi simplu, care este complex, fiindcă viața însăși este complexă, trebuie lămurite însă câteva probleme esențiale.

Mai întâi: cine erau, de unde și când au venit coloniștii greci stabiliți pe coasta dobrogeană a Pontului Euxin? Cine erau și în ce moment al dezvoltării lor se găseau triburile băștinașe în mijlocul cărora apăreau noii veniți?

Istoriografia românească a acceptat fără rezerve informația târzie transmisă de Eusebiu, după care cea mai veche colonie greacă din Dobrogea, Istros, a fost întemeiată pe la mijlocul sec. VII, mai exact la 654 f. e. n., de către coloniștii venind din Milet¹. Informația aceasta părea să fie confirmată de materialul arheologic — fragmente de vase și statuete aparținând stilului arhaic grec — descoperite de V. Pârvan în unele puncte ale așezării sclavagiste dela Istros².

Cercetările sovietice asupra celor mai vechi așezări elenice de pe coasta de Nord a Mării Negre au ajuns la rezultate în parte deosebite de aceste concluzii. Contactul dintre băștinașii regiunilor pontice și exploratori — pirați sau negustori, dacă nu amândouă deodată — este cu mult mai vechiu și mai complex. Lucrul acesta a putut fi constatat cu destulă precizie, cel puțin în faza mijlocie a barbariei, în epoca bronzului. Pe coasta de Nord a Mării Negre, acest contact poate fi verificat atât pe vechiul drum

de pătrundere prin Caucaz, cât și prin Răsăritul regiunii balcano-dunărene, trecând deci și prin Dobrogea³. Un rol important par a-l fi jucat corăbierii carieni, a căror experiență a putut servi primilor exploratori greci. Această ipoteză, în sprijinul căreia nu sunt, deocamdată, decât urme rare, își așteaptă confirmarea în viitoarele cercetări arheologice. Cu acest titlu, ea poate fi pusă însă cu egală valabilitate și pentru Dobrogea. Intr'adevăr, unele tradiții literare antice — P o r p h y r i o s din Tir, Periplusul lui A r r i a n, P o m p o n i u s M e l a — vorbesc de un port al carienilor — Καρῶν λιμὴν, Carum portus — și de o regiune Καρία, în care ar fi fost întemeiat un astfel de emporion carian, situat la capul Șabla, în Sudul Dobrogei⁴.

Colonizarea greacă propriu zisă a cunoscut mai multe etape. Invățatul istoric sovietic N. A. I e s s e n, căruia îi datorăm cea mai recentă istorie a coloniilor helenice de pe țărmul de Nord al Mării Negre, le prezintă în felul următor: „Procesul de transformare a coloniilor comerciale în centre de producție se desfășură probabil cu destulă repeziciune, nu însă simultan, în diferitele regiuni ale colonizării grecești. Acest proces se poate observa mai întâi în regiunea de Nord-Vest a Mării Negre unde el ia sfârșit la granița între secolele VI și V î. e. n. După vizitarea întâmplătoare a țărmului de către marinarii greci, după o perioadă de factorii temporare, după o perioadă de existență a unor colonii stabile, centre pur comerciale, transformarea acestor colonii în focare de producție constituie a patra etapă în dezvoltarea relațiilor dintre triburile din Nordul Mării Negre și Greci. Numai dela această dată înainte orașele grecești, care au jucat la început rolul de simple intermediare între „Sciți” și metropolă, au devenit o parte organică a complexului cultural al regiunii din Nordul Mării Negre⁵.

Avem deci de a face cu un proces istoric de mult mai lungă durată și mai ales, mult mai complex decât s'a crezut și s'a scris în istoriografia românească. Cercetările sovietice asupra istoriei celor mai vechi colonii grecești din Sudul U. R. S. S. ne ajută, pe de o parte, să distingem mai multe faze și în istoria coloniilor grecești din Dobrogea, ne obligă, pe de altă parte, să coborâm până la începutul, dacă nu chiar până la mijlocul sec. VI î. e. n., întemeierea propriu zisă a orașului Istros. Intr'adevăr, dacă ne gândim că de abia pe la mijlocul sec. VII se întemeiau cele mai vechi colonii grecești din Hellespont și din Sudul Mării Negre: pe la 670 Abydos, pe la 650 Lamp-saca, Selymbria și Perinth, pe la 630 Byzanțul, Sinope și Trapezunt, nu mai este posibil să stăruim asupra datei transmise de E u s e b i u, indiferent de valoarea istorică a izvorului care îi stătea la îndemână⁶. Această coborîre a datei întemeierii coloniei dela Istros este cu atât mai firească, cu cât coloniile grecești din Nordul Mării Negre, care au precedat-o, sunt considerate de istoriografia sovietică ca aparținând — cu excepția emporion-ului din insula Berezan — sec. VI î. e. n.⁷. Prezența ceramicii arhaice descoperite la Istros ar trebui deci pusă în legătură nu cu faza propriu zisă a coloniei, ci cu faza anterioară, aceea a unui emporion temporar, mai mult sau mai puțin redus ca așezare și viață economică. Aceasta cu atât mai mult, cu cât cercetările de până acum n'au descoperit urme de monumente sau de așezări locale anterioare sec. VI î. e. n. Cercetările efectuate în cursul anilor 1949 și 1950, în afara cetății, au scos la iveală o serie de fragmente ceramice din epoca arhaică (sec. VII — VI î. e. n.). Ipoteza unui emporion anterior stabilirii coloniei propriu zise se conturează, astfel, tot mai limpede. Cerce-

tări ulterioare vor putea, poate, preciza data aproximativă a întemeierii și istoria primului veac al coloniei dela Istros, într'o epocă deci foarte puțin cunoscută încă. Adăugăm, spre a sublinia odată mai mult interesul pe care îl prezintă această problemă, că de ea se leagă istoria primului contact al coloniștilor greci cu populația băștinașă din Dobrogea. Intr'adevăr — și lucrul este deosebit de interesant — alături de fragmentele de vase grecești din epoca cea mai veche, s'au descoperit fragmente bine definite de ceramică indigenă, aparținând treptei superioare a barbariei (faza La Tène), dovedind prezența populației băștinașe, alături de Greci, chiar în interiorul așezării sclavagiste dela Istros⁸. Din rezultatele cercetărilor arheologice, se pot deduce acum din punctul de vedere al legăturilor cu Sudul grecesc, într'o primă fază, legăturile comerciale cu centrele din Sud — în special cu Milet și Rhodos — într'o a doua fază, în mod necesar după anii 480 — 470 î. e. n., cu Atena. Oricât de bogată ar fi însă recolta arheologică care dovedește aceste strânse legături comerciale, nu avem de a face decât cu un aspect al istoriei economice a coloniei dela Istros. S'au neglijat legăturile noii așezări helenice și, mai înainte încă, a emporion-ului inițial, cu centrele vecine din Sudul U. R. S. S. și, în special, cu bogata Olbie. Am încercat cu alt prilej să punem în discuție această temă și avem impresia că legăturile dintre Olbia și Istros reprezintă mai mult decât o simplă ipoteză⁹. Intr'adevăr, nu trebuie să ne închipuim că o așezare helenică, ca cea dela Istros — emporion, sau adevărată colonie — s'a făcut la întâmplare. Ea a fost în mod necesar precedată de o luare de contact cu populația autohtonă, fiindcă — așa cum a dovedit-o recent arheologia sovietică — nu factorul geografic, ci factorul economic, stadiul de dezvoltare economică și socială a mediului autohton, a fost determinant în alegerea punctului de așezare. O astfel de luare de contact era posibilă numai din partea unor cunoscători ai oamenilor și ai locurilor. Credem că rolul acesta au putut să-l joace, în primul rând, coloniștii greci dela Olbia, a căror experiență în acest sector era mai veche. În sprijinul acestei ipoteze avem unele fapte, insuficient apreciate încă, pe care considerăm util să le reamintim și cu acest prilej.

Intr'adevăr, cele mai vechi monete de argint din Istros, bătute cam pe la sfârșitul sec. V î. e. n., reprezintă, în parte, o copie fidelă a unor monete din Olbia : pe reversul acestora apare un vultur de mare devorând un delfin. Faptul că o astfel de reprezentare monetară, ilustrând preocuparea de căpetenie a acestor colonii maritime, a apărut pe cele mai vechi monete istriene după modelul monetelor olbiopolitane este departe de a fi lipsit de interes. Ca și mai târziu, tot astfel și în epoca arhaică, reprezentările de pe monetele grecești indică anumite legături politice și, mai ales, economice și culturale, între orașele grecești. Monetele cele mai vechi sugerează în mod firesc ipoteza că, cel puțin în faza inițială, colonia greacă dela Istros s'a putut dezvolta sub auspiciile Olbiei. Mai înainte chiar de apariția monetelor istriene, în acest sector dobrogean au circulat monetele, mult mai vechi, ale aceleiași colonii dela Olbia, dovadă un *aes grave* olbian, descoperit în vecinătatea Istriei, pe locul vechii Salsovia¹⁰.

Chiar și într'o epocă ceva mai târzie, când fiecare dintre aceste colonii grecești își consolidase legăturile economice și politice în regiuni oarecum bine precizate, în interiorul regiunii lor proprii, orașul Istros apare activ nu spre Vest, pe teritoriul ce avea să constituie Dacia, așa cum s'a crezut multă vreme, ci în spre Sud și mai ales în spre Nord, într'o regiune vecină

cu aceea în care era activ mai ales comerțul olbiopolitan. Într'adevăr, contrar celor afirmate până acum în istoriografia românească, urmele negustorilor greci din coloniile dobrogene nu apar atât de frecvente dincolo de Dunăre, în Muntenia, Oltenia sau Transilvania, adică în regiunile triburilor geto-dace. Este drept că influența greacă, uneori mai intensă, alteori mai slabă, este departe de a lipsi în această regiune. Cercetările arheologice, confirmate de cele numismatice, arată că această influență greacă vine de mai departe, prin intermediul triburilor trace din Sudul Dunării, ele însele puternic influențate de civilizația greacă. În ceea ce privește activitatea negustorilor dela Istros, mai apoi a celor dela Tomis și Callatis, ea s'a desfășurat în Dobrogea și la Nord de Dunăre, în Moldova și chiar mai departe. Monete istriene s'au descoperit recent în regiunea Vasluiului. Două tezaure descoperite mult mai la Nord, unul lângă Cracovia, altul în Ucraina, la Uiscunschije Choutara și cuprinzând monete istriene, dovedesc că limita nordică a circulației acestor monete este cu mult mai ridicată decât se credea până acum, pătrunzând chiar în regiunea dominată exclusiv de comerțul orașelor grecești din Sudul Rusiei¹¹. Chiar dacă nu putem afirma, întemeindu-ne pe aceste două informații, că negustorii istrieni au pătruns ei înșiși până în această regiune, faptul că monetele lor apar aici, împreună cu cele bătute în orașele din Sudul U. R. S. S., este o dovadă evidentă de contact comercial între Istros și celelalte orașe pontice dela Nord. Legăturile cu regiunile din Nord urmează, în parte, direcția pe care o dovedește activitatea comercială a orașelor pontice de pe țărmul sovietic. De altfel, deși extrem de rare, nu lipsesc nici unele informații scrise cu privire la legăturile dintre Olbia și orașele dobrogene. Herodot însuși amintește căsătoria regelui scit Ariapeithes, care, prin intermediul Olbiopolitanilor, luă în căsătorie o femeie greacă din Istros, mama viitorului rege Skyles¹². Dintr'o inscripție ne este cunoscut numele lui Ponticos, fiul lui Nelkios, din Olbia, care ridică la Tomis în sec. IV î. e. n., un altar în amintirea fiului său Satyros. Se pare că au existat legături strânse — cel puțin în fazainițială — între Callatis și Chersones, amândouă colonii ale orașului Heraclaea pontică¹³.

N'am fi stăruit poate atât de mult asupra tuturor acestor amănunte dacă ele nu atingeau în chip direct unul din aspectele cele mai interesante ale istoriei coloniei dela Istros. Colonia dorică dela Callatis și, cu atât mai mult, cea dela Tomis, întemeiate într'o epocă mai târzie, când procesul de roire colonială era oarecum încheiat, nu au stărnit în istoriografia greacă interesul pe care l'a deșteptat, într'un anumit sens, colonia dela Istros. Vom aminti ceva mai departe, ecoul acestui interes păstrat, de pildă, în *Politica* lui Aristotel.

Cu aceasta nu am amintit însă decât una din componentele problemei originii coloniilor grecești din Dobrogea. Cea de a doua componentă, adesea mult subapreciată, este aceea reprezentată de mediul economic și social local, de populația autohtonă în mijlocul căreia s'au stabilit aici primii coloniști greci. Istoriografia burgheză, a cărei atitudine a fost întotdeauna părtinitoare față de problema coloniilor grecești — reflex al interesului burgheziei capitaliste și imperialiste față de problema colonială în genere — istoriografia burgheză a considerat întemeierea și dezvoltarea acestor colonii drept un proces unilateral, în care rolul principal l-au jucat dela început și până la sfârșit Grecii, purtători ai unei civilizații superioare, răspândind cul-

tura helenică în mijlocul unei populații locale adesea pasive, care își schimba produsele sale cu mărfurile grecești, rare și prețioase ca formă și conținut. Istoriografia sovietică a dovedit însă că, în întreaga istorie a coloniilor grecești avem de a face cu un proces bilateral, în care Grecii n'au jucat întotdeauna rolul activ, iar populația locală n'a rămas niciodată pasivă. Influența greacă asupra acestei populații locale a fost incontestabilă. Ea a grăbit chiar un proces de diferențiere economică și socială asupra căruia va trebui să revenim. Nu numai odată se poate vorbi însă — dovezile nu lipsesc — și de o influență a băștinașilor asupra comunităților sclavagiste helenice. În studierea acestei desfășurări complexe a vieții economice și sociale de pe teritoriul țării noastre, numeroase sunt încă problemele care își așteaptă răspunsul dela cercetările arheologice viitoare.

Am amintit mai sus — și lucrul acesta trebuie să stăruie în mintea noastră — că alegerea locului unei așezări sclavagiste grecești pe țărmul pontic — ca și în altă parte de altminteri — nu era atât de mult în legătură cu condițiile mediului geografic — deși ele nu erau cu totul străine — ci cu condițiile economice și sociale ale mediului autohton. Cu alte cuvinte, era necesar ca acest mediu local să fi ajuns în dezvoltarea sa economică și socială la un stadiu care să-l facă apt pentru schimburile comerciale, schimburi care reprezentau rațiunea însăși de a exista a coloniștilor plecați din patria lor în urma unui proces de diferențiere economică și socială, grăbit de primele forme ale economiei sclavagiste helenice. Cei noi veniți pe coasta pontică nu puteau să se stabilească în regiuni izolate, ci dimpotrivă, în regiuni populate și cu necesități de schimb care făceau posibilă dezvoltarea acestor raporturi comerciale. Cercetările arheologice vor trebui să studieze cât se poate de atent urmele acestei populații autohtone din imediata apropiere a așezărilor helenice. Nu va fi o surpriză dacă se va dovedi uneori chiar pe însuși locul acestor colonii — așa cum, recent, avem dovada pentru așezarea dela Istria — prezența elementului autohton. Acest lucru a fost verificat, în cazul celui mai vechiu emporion comercial din Nordul Mării Negre de pe insula Berezan, din fața Olbiei. Cercetările arheologice sovietice au dovedit că așezarea helenică dela Berezan s'a suprapus unei așezări mai vechi autohtone. S'ar putea afirma, într'o anumită măsură, acest lucru și pentru cazul Olbiei însăși, al cărei nume pare să trădeze o origine prehelenică. Pentru Istros s'a afirmat că insula — astăzi peninsula — pe care este așezată colonia, n'a fost locuită până la venirea Grecilor. Urme arheologice mai vechi, ca și cele descoperite în campania anului 1950, infirmă această concluzie cu mult prea categorică. La Callatis, lucrul acesta este încă și mai evident. În regiunea imediat vecină, s'au putut identifica urme arheologice mult mai vechi, aparținând fazei mijlocii a barbariei¹⁴. Ulterior, se va putea verifica dacă această așezare a dăinuit neîntrerupt până în sec. V î. e. n., când putem vorbi de întemeierea orașului Callatis, sau dacă, din motive pe care nu le cunoaștem încă, populația băștinașă s'a retras spre interior. Am putea adăuga faptul, relevant de mai multă vreme, că însuși numele orașului Tomis ar putea indica o așezare prehelenică, deși nu avem până acum nicio indicație arheologică în acest sens.

Cine erau acești băștinași și în ce măsură evoluția lor economică și socială a putut promova dezvoltarea celor mai vechi așezări sclavagiste dela Istros, Callatis și Tomis? Cercetările arheologice cu privire la epoca barbariei, efectuate până acum în țara noastră, nu s'au ocupat de Dobrogea.

Din puținul care se știe până acum, reiese totuși prezența unor așezări omenești chiar din epoca sălbăticiiei. Amintim, în acest sens, descoperirile dela capul Midia și dela Topalu, pe málul drept al Dunării. Vieța a continuat și s'a dezvoltat neîntrerupt în Dobrogea, începând chiar din paleolitic. Formele de vieță materială descoperite în numeroase stațiuni neo- și eneolitice, aparținând treptei de mijloc a barbariei — dintre care amintim în special pe cele descoperite la Cernavodă și Atmăgeaua Tătărăscă — vădesc o mare asemănare cu formele caracteristice așezărilor contemporane din Muntenia, dela Boian și Gumelnița. Populația autohtonă din Dobrogea face parte din același grup de triburi constatate arheologic în Muntenia și, în general, în regiunea balcano-dunăreană¹⁵.

Cu atât mai regretabil este faptul că informațiile noastre cu privire la faza superioară a barbariei din Dobrogea s'au datorit, nu unor cercetări sistematice, ci unor descoperiri întâmplătoare, cu cât, tocmai la sfârșitul acestei faze, se va stabili contactul între populația autohtonă și primii coloniști greci.

Oare înainte sau după această dată, putem vorbi de prezența unor elemente scitice în Dobrogea? Răspunsul la această întrebare nu se poate da deocamdată, după cum nu știm încă în ce măsură urmele de civilizație materială, aparținând formelor artistice scitice, aparțin unui element etnic deosebit de acela al vechilor locuitori, sau reprezintă — așa cum au putut preciza arheologii sovietici, studiind etnogeneza triburilor preslave — forme de manifestare ale fazei culturale scitice, adoptate de populația locală. Aceasta este o problemă care depășește, cel puțin pentru moment, stadiul actual al cercetărilor noastre. De răspunsul dat la această întrebare depinde valabilitatea multora din ipotezele emise cu privire la legăturile vechilor colonii grecești cu populația băstinașă din Dobrogea.

Ceea ce nu se poate tăgădui însă, date fiind informațiile documentare -- arheologice și literare, contemporane, sau mai târziu — este faptul că a existat un moment — care rămâne să fie precizat de cercetările ulterioare, -- despre care putem vorbi mai ales în Dobrogea, în regiunea pontică, de prezență a unor elemente scitice, purtătoare ale unor noi forme de civilizație, asemănătoare celor pe care le-au întâlnit în Sudul U. R. S. S. coloniștii stabiliți pe coasta de Nord a Pontului Euxin. Prezența acestor elemente scitice este documentată arheologic în Dobrogea prin monetele regilor sciți, de care vom avea prilejul să ne ocupăm ceva mai în de aproape¹⁶. Fără să putem intra în amănunte, care urmează să fie studiate cu atenție, se pare, cel puțin deocamdată, că aceste elemente scitice au coborât cu timpul — de voie sau de nevoie — mai ales în partea de Sud a Dobrogei, adică în acea regiune unde se constată, în sec. III î. e. n., unele formațiuni politice care erau conduse de către „regii” sciți. Intr'o primă fază, care cuprinde probabil tot secolul V, întreaga Dobrogea este acoperită, ca o pânză de apă, de elemente scitice, păstrând încă legături directe cu triburile scitice din Sudul U. R. S. S. Un reflex al acestor legături directe, pe de o parte, al legăturilor, de sigur strânse între Istros și Olbia, pe de altă parte, este informația transmisă de Herodot cu privire la istoria familiei regelui scit Ariapeithes și a fiului său Skyles, al cărui sfârșit a avut loc, pare-se, undeva în vecinătatea coloniei noastre pontice. Putem vorbi oare, pentru a urmări șirul evenimentelor povestite de Herodot, de prezența unor elemente cimmeriene în Dobrogea, precedând pătrunderea elementelor scitice? Men-

hirul dela Hamangia — asemănător monumentelor similare din Sudul U.R.S.S., pe care unii arheologi le atribuiau Cimrierienilor — ar fi putut indica acest lucru¹⁷. După cum a fost dovedit însă de curând de către învățatul sovietic Jelničhi, pe teritoriul unde s'au descoperit astfel de monumente nu mai putem presupune că au fost așezate triburile Cimrierienilor, care trebuie căutați mai spre Răsărit, în regiunea Cubanului¹⁸. În concluzie, probabil că trebuie să renunțăm la originea cimrieriană a menhirului dela Hamangia.

Nu trebuie să uităm însă nicio clipă că fondul etnic al Dobrogei îl constituie, atât înainte de treapta superioară a barbariei, cât și mai târziu, în perioada orânduirii sclavagiste, acea populație pe care textele literare antice o denumesc Traci sau Geți. V. Pârvan stăruie, cu drept cuvânt, în a numi populația dobrogeană pe care o întâlneau Grecii și, mai târziu, Romanii din Pontul Stâng, populație traco-scită, așa cum în Sudul U. R. S. S. putem vorbi de o populație scito-sarmată. Este drept că, sub acest nume cuprinzător din punct de vedere etnic, se ascund unele diferențe economice, sociale și politice care ne interesează în de aproape și pe care coloniștii greci din orașele noastre pontice au știut de sigur să le exploateze. Este vorba, deci, de o problemă destul de complexă pentru a nu putea fi încă decât vag intuită, dar care pentru aceasta nu poate reține mai puțin atenția noastră: în ce măsură au exercitat, cel puțin pentru un timp, triburile scitice pătrunse în Dobrogea, o stăpânire economică și politică asupra populației mai vechi, autohtone, căreia textele îi dau numele de Geți? Faptul ne interesează în primul rând pentru motivul că Grecii colonizați aici puteau să-și desfășure activitatea lor comercială stabilind o legătură cu șefii triburilor locale, al căror spor de produse putea constitui obiectul acestui schimb. Pofta de câștig a acestor șefi a înăspriț exploatarea elementelor locale, grăbind un proces mai vechiu de diferențiere economică și socială, care va duce la apariția primelor forme sclavagiste în viața populației autohtone din Dobrogea.

Nu trebuie să ne inchipuim însă că această exploatare, înăspriț prin contactul șefilor sciti cu negustorii greci, s'a exercitat numai asupra populației geto-dace din Dobrogea. Au fost exploatate în egală măsură de către șefii sciti și elementele mai sărace din înseși triburile scitice care vor cunoaște, în acest sens, o evoluție asemănătoare cu aceea a vechii populații autohtone. Mai mult încă. Apariția ceva mai târzie, în Nordul Dobrogei, a statului regelui Zyraxes¹⁹, este o dovadă de netăgăduit că și în sânul populației getice, acoperite de valul politic și cultural scitic, s'a consumat același proces de diferențiere economică și socială care a dus, după o evoluție pe care am dori să o cunoaștem mai bine, la constituirea unei clase dominante. „Statul” regelui Zyraxes reprezenta, din punctul de vedere al evoluției sociale, un instrument de exploatare și represiune în mâna acestei pătri dominante getice. În forme mai modeste, triburile getice din Dobrogea au cunoscut deci o viață economică și politică asemănătoare triburilor înrudite de dincolo de Dunăre și Carpați, care participă la formarea statului sclavagist dac. În Dobrogea, acest proces a putut fi grăbit prin contactul cu lumea sclavagistă din coloniile grecești.

După cum era firesc, un proces cu totul asemănător, ceva mai bine precizat și deci mai consistent, s'a petrecut în viața triburilor scitice stabilite în Dobrogea, în mijlocul populației getice.

Faptul că se constată documentar unul sau mai multe „regate” scitice, mai ales în Sudul Dobrogei, în apropierea orașelor Callatis, Dionysopolis, și mai la Sud, Odessos, constituie cea mai autentică dovadă în acest sens. Problema raporturilor dintre aceste orașe grecești și „regii” sciți este însă mult mai vastă și ea nu ar putea fi debătută cu toate amănunțele necesare înțelegerii ei, în cadrul strâmt al acestui articol. Unele aspecte ale problemei trebuie să rețină totuși măcar pentru o clipă atenția, fiindcă ele fac parte integrantă din complexul economic și politic căruiua îi aparțin coloniile pontice grecești.

Se știe că, în veacul III î. e. n., triburile scitice au participat, alături de coloniștii greci, la unele conflicte care au pus față în față orașele pontice și statul macedonean, mai ales în timpul lui Filip II și al lui Lysimach²⁰. Insuși faptul acestei alianțe greco-scitice vorbește dela sine. La această dată, Sciții erau constituiți în unele formațiuni politice ai căror șefi se intitulau, după modelul grecesc, *basileis*. Faptul acesta presupune, în mod necesar, organizarea societății scitice în clase diferențiate din punct de vedere economic și social. Sciții nomazi de altădată, pătrunși în Dobrogea în mijlocul populației autohtone, începuseră să evolueze către o viață sedentară, în care agricultura apare alături de precucerea, mult mai veche, a creșterii vitelor. Schimburile comerciale cu Grecii — în care comerțul cu grâne și sclavi juca un rol deosebit de însemnat — au provocat această evoluție, grăbită de interesul clasei dominante scitice de a avea, în vederea acestui schimb, un cât mai mare spor de produse agricole. Așa ne explicăm faptul că, mai târziu, în *Naturalis Historia*, Pliniu cel Bătrân dă acestor Sciți dobrogeni numele de *Scythae Arotres*, Sciți agricultori. Nu știm în care din numeroasele sale izvoare de informație a găsit Pliniu o astfel de denumire, care, la această dată, nu mai pare a fi, ca pe vremea lui Herodot, ecoul unor diferențe etnice, ci traduce o realitate de ordin economic și social. Amintim faptul că istoricii sovietici sunt astăzi de acord să vadă în acei *Sciți agricultori*, amintiți de Herodot ca trăind în interiorul Ucrainei, triburi preslave, deosebite etnic de Sciții nomazi, stabiliți pe coasta de Nord a Mării Negre²¹. Nu credem că acesta poate fi cazul Sciților agricultori din Dobrogea, amintiți de Pliniu cel Bătrân, care dădea în felul acesta un sens literal, și nu unul etnic acestui nume. Interpretarea pe care încercăm să o dăm rămâne însă să fie verificată mai în de aproape, fiindcă, în orice caz, este probabil că alături de Sciți, în sectorul „regilor” sciți, se găsea și populația getă din Dobrogea, care practica într’adevăr agricultura de câteva milenii. Din sânul acestei populații getice, alimentată de elementele înrudite de peste Dunăre, s’au recrutat acei numeroși sclavi vânduți în lumea greacă, pe care îi amintesc, de pildă, comediiile lui Menandru din Atena. Ne interesează însă, deocamdată, faptul existenței acestor formațiuni politice scitice și conținutul lor economic și social.

Care erau raporturile dintre acești șefi sciți și orașele grecești vecine, ajunse, la această dată, în cea de a patra etapă a istoriei lor — în aceea a unor centre de producție — constituind în felul acesta un element important al complexului economic și politic pontic? Nu se mai îndoieste nimeni astăzi că aceste colonii grecești, a căror posibilitate de existență era legată de bunele raporturi cu triburile din interiorul ținutului dobrogean, au acceptat, într’un sens sau într’altul, protecția, de sigur plătită, a șefilor

acestor triburi sau confederații de triburi. Iutărit prin forme bine precizate sau nu, acest gen de raporturi de subordonare nu a stânenit cătuși de puțin autonomia politică și economică a cetăților sclavagiste grecești, de pe urma cărora șefii triburilor locale trăgeau numeroase foloase. Așa cum au dovedit-o studiile asupra regatului bosporan — amintim în special pe cele ale istoricilor sovietici *Jebelev* și *Haiduchevici*²² — rolul important în conducerea acestei deosebit de interesante formațiuni politice nu l-au jucat întotdeauna Grecii, ci clasa dominantă băstinașă, din sânul căreia a provenit chiar o dinastie locală. Ceea ce ne interesează în momentul de față este faptul că, în raporturile dintre șefii triburilor locale și coloniștii greci, această situație, în aparență minoră, era departe de a constitui o excepție. Este un lucru constatat că, în alte orașe pontice, ca de pildă la Olbia, șefii triburilor indigene aveau locuințe în interiorul orașului, grăbind astfel un proces de helenizare care, în cazul lui Skyles, i-a fost de-a-dreptul fatal. Regii sciți din Dobrogea își alcătuiseră deci micile lor „state” în apropierea orașelor sclavagiste grecești, cu care aveau atât de strânse legături.

Până unde mergea autonomia acestor orașe? Cuprindea ea oare și un anumit teritoriu în jurul orașului, așa cum va cuprinde în epoca romană? Nu știm încă ce fel de raporturi existau, în cadrul acestei autonomii, între coloniștii greci și populația negrească din imediata vecinătate a orașului. Problema este cu atât mai interesantă cu cât, la Callatis, de pildă, există unele monumente a căror prezență ne obligă să formulăm oarecare îndoieli în privința posesiunii absolute a unui *territorium extra muros*, așa cum putem vorbi, în epoca romană, pe baza informațiilor epigrafice, de *terrae Callatianorum*, sau de un *territorium histriense*. Ne referim la cele două morminte monumentale, zise scitice, dela Mangalia. Tehnica arhitectonică greacă, datând, după toate aparențele, din sec. III î. e. n., nu implică o apartenență greacă, fiindcă — cel puțin așa apare deocamdată — întreaga necropolă greco-romană din Callatis întrebunțează un alt gen de construcție a mormintelor. Este drept că nu putem afirma nimic precis, deoarece nu cunoaștem nici inventarul, nici contextul arheologic al acestor morminte, dintre care unul este situat chiar la marginea orașului. Dacă se va confirma, după cum avem impresia, că astfel de morminte aparțin unor reprezentanți ai claselor dominante scite, locuind în imediata vecinătate a orașului, dacă nu chiar în parte și în oraș, exercitând astfel o anumită autoritate până sub zidurile callatiene, problema raporturilor dintre orașele pontice și formațiunile politice scitice va avea o necunoscută mai puțin.

O inscripție recent descoperită la Varna, pe locul fostului oraș Odessos, aduce în acest sens informații noi, confirmând prezența chiar în orașul grec a unui fel de guvernator al regelui trac Sadal²³. În acest sens, problema monetelor bătute de regii sciți, pe lângă interesul general istoric, prezintă și un aspect special, determinat tocmai de aceste legături politice și economice cu orașele grecești. Într'adevăr s'a constatat că aceste monete scitice nu numai că au o factură curat helenică, ca tehnică și iconografie, dar mai au însemnate pe ele, ca semn de autenticitate, chiar numele unor magistrați greci, nume care, în unele cazuri, este identic cu acela al magistraților indicați pe propriile monete ale orașelor respective. Credem, în continuare, că aceste monete au fost bătute pentru regii sciți „protectori” ai orașelor pontice respective — dintre care cunoaștem deocamdată

pe un Kanites, Acrosas, Alios, Sarias — nu la reședința lor din interiorul Dobrogei, ci chiar în atelierele monetare grecești, de către meșterii acestor ateliere și cu autentificarea magistratului local. Moneta proprie a regilor sciți însemna și un venit, dar și o confirmare a situației politice pe care ei o creaseră, atât față de orașele grecești, cât și față de populația scito-getă de pe cuprinsul statului respectiv.

Capitol deosebit de interesant nu numai al numismaticei pontice, dar și, în general, al întregii istorii a Dobrogei în perioada sclavagistă, problema monetelor greco-scitice nu poate reține mai multă vreme atenția noastră, în cadrul acestei prezentări. Digresiunea pe care am făcut-o era necesară, în măsura în care interesează originea acestor formațiuni politice, ai căror șefi se intitulează pompos *basileis*, formațiuni care reprezintă produsul unei diferențieri economice și sociale în sânul societății autohtone scito-gete, diferențiere grăbită de contactul cu lumea sclavagistă helenică. Această digresiune era de asemenea necesară, în măsura în care interesează istoria raporturilor populației autohtone cu coloniștii greci de pe țărmul pontic. Care era situația mediului autohton la începutul erei noastre, o știm ceva mai bine dintr'o serie de izvoare arheologice, epigrafice și literare pe care le-a folosit din plin V. Pârvan, în numeroasele sale lucrări asupra situației Dobrogei în vremea romană. Ele amintesc, pe lângă Geții și Sciții cunoscuți mai înainte, unele elemente recent colonizate, veterani romani, *Bessi* și *Lai consistentes*²⁴. Ele amintesc chiar aproape de începutul erei noastre, pe un Cotys, rege trac, basileu eponym la Callatis²⁵. Nu ne putem opri asupra acestui capitol al istoriei economice și sociale a Dobrogei într-o câțiva mai binecunoscut, deși raporturile juridico-economice caracterizând aceste diferite categorii ale populației dobrogene merită cu prisosință atenția noastră.

Este timpul să ne întoarcem însă la cea de a doua componentă a acestui proces bilateral pe care ni-l prezintă istoria complexă a Dobrogei în perioada sclavagistă. Vom încerca, adică, să precizăm — pe cât ne îngăduie informațiile avute la îndemână — reflexul pe care l-au avut în interiorul coloniilor grecești înseși legăturile economice și politice cu populația autohtonă. În interpretarea dialectică a informațiilor arheologice sau literare privind istoria coloniilor pontice — și lucrul este valabil pentru toate orașele-state sclavagiste — istoricii sovietici au adus precizări deosebit de instructive asupra acestui proces bilateral, în care și Grecii joacă uneori un rol oarecum pasiv.

Trebue să distingem mai întâi, în istoria economică și politică a orașelor pontice, o deosebire între situația din sec. VI și cea din sec. V. î.e.n. Este vorba, adică, odată cu trecerea definitivă a acestor orașe în etapa comercială, de apariția aceluiași proces de diferențiere economică și socială amintit mai sus, de astădată însă, în lumea greacă.

În epoca mai veche, în primele timpuri ale formării sale, colonia dela Istros a cunoscut pentru scurtă vreme un regim oarecum patriarhal, similar cu acela al tuturor orașelor grecești. Lumea greacă din care se desprinseseră coloniștii trăia încă în faza de trecere spre epoca sclavagistă, sau, în orice caz, mai păstra încă forme economice și sociale din faza anterioară a desăgregării societății gentilice. Încetul cu încetul însă, magistraturile orașului au fost monopolizate de un număr restrâns de cetățeni, îmbogățiți prin exploatarea celorlalți locuitori ai orașului și prin schimbul tot

mai activ cu șefii triburilor înconjurătoare, ei înșiși exploatănd tot mai mult pe concetățenii lor. În lumea pe care Grecii o numeau „barbară”, această exploatare a dus, cum am spus mai înainte, la desagregarea societății primitive și la apariția — mai ales în regiunile apropiate de sectorul helenic — a primelor forme ale societății sclavagiste. În lumea helenică dela Istros, care adusesse cu ea forme economice și sociale sclavagiste gata închegate, această exploatare a dus la constituirea unei oligarhii, pe care o amintește un pasaj deosebit din cartea VIII a *Politiceii* lui Aristotel²⁶.

Cunoaștem în parte, datorită unor informații epigrafice, această oligarhie, care monopolizează magistraturile orașului, transmițându-le din tată în fiu. V. Pârvan a publicat fragmentele unor decrete onorifice ale membrilor familiei lui Theodotos. Fiii și nepoții acestuia — Hippolochos și Hegesagoras, Theoxenos și Hippolochos, Xenocles și Theoxenos — au moștenit în cursul secolelor V și IV î. e. n. demnitatea de magistrat eponym al orașului²⁷.

Exemple de felul acesta se găsesc și în alte orașe pontice, mai ales în marile centre sclavagiste din nordul Pontului. Istoricii burghezi amintesc mereu faptul că aceste magistraturi sau demnități sacerdotale presupuneau sacrificii materiale din partea acestor cetățeni, care își luau astfel de sarcini pentru binele patriei lor. Ei uită însă să adauge că aceste cheltuieli reprezentau doar o mică parte din beneficiile pe care această oligarhie le realiza din exploatarea comerțului și a atelierelor cetății. Există cazuri, cum este de pildă acela al lui Protogenes din Olbia, care a cheltuit sume mari — o parte numai dintr'o avere imensă — fie plătiind darurile cunoscute șefilor triburilor vecine orașului, fie iertând datoriile contractate față de el de concetățenii săi mai săraci. În interpretarea istoricilor idealști, toate aceste acte reprezintă manifestări generoase, justificând pe deplin decretul onorific din textul cărora cunoaștem astfel de întâmplări. „*Dacă în momentele grele din viața Olbiei, adaugă istoricul sovietic L. M. Slavina, Protogenes și alți bogătași dădeau orașului pâine pe datorie și bani cu împrumut, prin aceasta ei au vrut în primul rând să-și asigure activitatea lor obișnuită în viitor*”²⁸.

Am comentat cu alt prilej pasajul amintit mai sus, al *Politiceii* lui Aristotel, care vorbește despre trecerea, în orașul Istros, dela o constituție oligarhică la o constituție democratică de tip sclavagist. Astfel de frământări, rezultat al unor contradicții economice și sociale în sânul oligarhiei istriene, par a data cam de pe la sfârșitul veacului V î. e. n. Credem că la această dată putem vorbi și în istoria coloniei dela Istros de trecerea la cea de a patra etapă — dela tipul de oraș comercial, la acela de centru de producție — pe care o distinge cu atâta pătrundere istoricul sovietic Iessen în lucrarea amintită mai sus. Această trecere spre o nouă etapă a vieții economice a orașului pare să coincidă cu apariția monetei istriene dela anul 400 î. e. n., fenomen deosebit de interesant și caracterizând un moment culminant al dezvoltării economice și sociale a orașelor pontice²⁹.

Lupta nu s'a dat însă numai între cele două partide istriene, aparținând aceleiași clase exploatoare sclavagiste. Există și la Istros, ca și în celelalte colonii pontice, o masă de cetățeni sărăciți de pe urma procesului de diferențiere economică și socială, lipsiți de drepturi politice reale, alături de masa celor fără drepturi, sclavi și tolerați.

În compoziția populației orașelor pontice — deci și aceleia dela Istros — intra, pe lângă cetățenii de origine greacă, și un număr destul de mare de *Mixhellenes*, pe care *Herodot* îi amintea la Olbia încă din veacul V, categorie socială fără drepturi politice, derivând din căsătoriile mixte greco-scite sau greco-trace. Inscripțiile care amintesc elemente aparținând acestei categorii sociale confirmă, pentru vremuri mai recente, informațiile lui *Herodot*. Participarea lor la frământările sociale și politice din orașele pontice va fi tot mai activă, cum reiese, de altfel, pentru Olbia, din decretul lui *Protenes*. Se menționează în acest text faptul că, în timpul atacului lui *Zopyrion* — generalul lui Alexandru cel Mare — și al luptelor cu Galații și Skirii, conducerea orașului Olbia a putut obține participarea la luptă a sclavilor și a vecinilor greco-sciti ai orașului — acei *Mixhellenes* — numai în schimbul unor mari concesiuni: eliberarea sclavilor și trecerea lor în lista cetățenilor orașului³⁰.

Avem de altminteri și unele informații arheologice asupra acestei păături sociale sărace, locuind alături de cetățenii istrieni sau olbiopolitani. Săpăturile dela Istros și Olbia au scos la iveală, pe lângă morminte sau locuințe vechi din sec. VI, cu inventar specific helenic, și morminte cu mult mai modeste, conținând vase sărăcăcioase de proveniență locală, care vor fi servit, în primul rând, acestei populații greco-barbare. Existența acestei categorii sociale este, astfel, pe deplin confirmată atât de unele informații scrise, cât și prin cele epigrafice sau arheologice. Probabil că aceștia sunt unii dintre acei „străini” pe care îi amintește *Aristotel*, când spune că au provocat o răscoală la Apollonia Pontica³¹. Nu este greu să ne închipuim care va fi fost atitudinea acestei categorii sociale sărace și exploatate, față de reprezentanții clasei înstărite a negustorilor și patronilor lor. Nu este greu de admis, iarăși, că în conflictul dintre cele două partide dela Istros, tabăra micilor negustori și meseriași din mijlocul cărora se recrutau dușmanii partidei oligarhice, a putut face apel la categoria cea mai exploatată — cetățeni sau *Mixhellenes* — cu drepturi, sau fără drepturi. Faptul, iarăși, că această populație exploatată a continuat — la Olbia, de pildă, pentru care avem știri — să ia parte tot mai activă la luptele politice, ori de câte ori s'a ivit prilejul în secolele următoare, dovedește că trecerea dela regimul oligarhic la cel democratic sclavagist n'a însemnat pentru ea decât să-și schimbe stăpânul. Nu avem însă nicio știre de acest fel, care să ne îngăduie să urmărim mai departe această luptă de clasă la Istros, așa cum o putem face în unele colonii pontice din Sudul U.R.S.S.

Deși sărace, informațiile nu lipsesc asupra evoluției economice, sociale și politice a coloniei helenice dela Istros, evoluție determinată de raporturile de producție specifice ei. Lumea sclavagistă din coloniile helenice a grăbit, pe de o parte, un proces de diferențiere economică și socială în mijlocul populației autohtone, dar a suferit ea însăși, pe de altă parte, efectele procesului pe care-l provoca, în parte, prezența ei în această regiune.

Un alt efect al raporturilor dintre coloniștii greci și populația autohtonă a fost influențarea reciprocă oglindită de unele aspecte de suprastructură. Această influențare reciprocă nu s'a mărginit numai la forme de modă greacă în lumea autohtonă, sau la forme scitice în lumea greacă, așa cum, pentru Olbia, le amintește, surprins, în sec. I, călătorul grec *Dion*

Crisostomul. Mai sensibilă la astfel de influențe, vieța artistică și religioasă de pe țărmurile Pontului Euxin a căpătat uneori formele specifice acestei simbioze greco-autohtone. Elemente helenice și scito-iraniene, helenice și scito-trace s'au amestecat, dând naștere unei civilizații pe care cu drept cuvânt o putem numi pontică. Nu este locul să stăruim aici asupra tuturor acestor elemente, recent și amplu prezentate în unele lucrări sovietice, ca de pildă acelea ale lui Blavațchi și Haiduchevici. Deși avem mult mai puține informații decât cele recoltate în regiunea de Nord a Mării Negre, în Dobrogea s'a petrecut un fenomen similar. Cercetările arheologice din țara noastră vor trebui să se îndrepte cu toată atenția și asupra acestui aspect al problemei coloniilor grecești, insuficient studiat până acum. Felul în care civilizația sclavagistă greacă a influențat modul de traiu, în special al păturilor suprapuse autohtone, este ceva mai bine cunoscut. Nu lipsesc însă unele informații, care dovedesc că și Grecii din coloniile pontice au suferit o influență, fie ea cât de ușoară, din partea populației autohtone. Două exemple luate din vieța religioasă a Grecilor din Pontul Stâng pot să fie, în acest sens, instructive. În regiunea dela Nordul Mării Negre s'a constatat prezența unui cult străvechiu al zeiței pământului, adoptat și cultivat cu stăruință de coloniștii greci³². Deși dovezile pe care ni le oferă, în special, numismatica dobrogeană aparțin unei epoci mai târzii, ele dovedesc și aici un cult similar. S'ar putea obiecta că la această dată — este vorba de epoca helenistică — o mai mare influență putea veni din lumea greacă meridională, atât de entuziasmată de misterele mării zeițe dela Samotrace. În coloniile grecești din Marea Neagră acest cult este cu mult mai vechiu însă și el a căpătat în epoca helenistică doar forme noi de manifestare.

Faptul că lumea greacă din aceste colonii a adoptat, uneori cu o superficială haină helenică, forme de cult autohtone, o dovedesc, însă, unele reprezentări ale așa zisului „Mare Zeu” dela Odessos și Tomis. Ele nu sunt altceva decât variante iconografice ale „Cavalerului trac”. Nu putem intra în amănuntele unei probleme care are numeroase implicații în întreaga lume tracă dela Sudul Dunării. Ceea ce ne interesează este faptul că, o inscripție dela Odessos, datând din anul 238 al e. n., adaugă la numele acestui „mare zeu”, care nu era la origine altceva decât Hades-Pluton, epitetul cu rezonanță tracă de *Derzelates*. Este vorba, de sigur, de o „epiclesis” geografică în genul acelor neobișnuit de numeroase, pe care le întâlnim în inscripțiile votive din interiorul Traciei. În cinstea acestui mare zeu, *Derzelates*, se desfășurau unele jocuri numite cu numele trac de *Darzaleia*³³. Deși târzie, această inscripție care amintește numele unei divinități greco-trace, pe care o reprezintă și monetele orașelor noastre pontice, este deosebit de interesantă. În vieța religioasă a Grecilor din Pontul Stâng pătrunseseră, de sigur de multă vreme, forme de cult aparținând lumii autohtone. Aspectul pe care l-am indicat aici cu titlu de exemplu nu constituie o excepție și va trebui să urmărim pe viitor și aceste probleme, legate atât de strâns de complexul greco-scito-getic a cărui vieță se desfășură în Dobrogea timp de mai bine de un mileniu.

* * *

O prezentare de felul acesteia pe care am încercat-o aici, nu poate decât să schițeze unele din problemele care așteaptă dela cercetările viitoare să fie verificate și rezolvate.

Pentru a da materialului existent, sau celui care va ieși la lumină de acum înainte, o interpretare științifică, justă, o îndoită sarcină așteaptă pe cercetătorii noștri: să urmărească, pe de o parte, cu cea mai mare atenție progresele realizate de știința sovietică, care studiază de peste trei decenii probleme similare pe scară și cu mijloace de investigație cu mult mai largi; să urmărească, pe de altă parte, cunoașterea tot mai adâncă a legilor de dezvoltare a societății omenești, așa cum au fost ele enunțate și dezvoltate de făuritorii materialismului dialectic și istoric, M a r x - E n g e l s - L e n i n - S t a l i n. Fără ajutorul metodei marxist-leniniste nu vom putea interpreta niciodată just informațiile arheologice care rămân în urma cercetărilor și săpăturilor arheologice, pe care le-a inițiat în anii din urmă Institutul de Istorie și Filosofie al Academiei R.P.R. Fără ajutorul unei astfel de metode, aceste urme, deseori modeste în aparență, vor rămâne urme moarte pentru ochii și mintea noastră, deși ele reprezintă viața adevărată în ceea ce are ea mai simplu și mai complex totodată.

N O T E

- ¹ Vezi mai ales *Inceputurile vieții romane la gurile Dunării*. București, 1923, și *Getica. O protoistorie a Daciei*. București, 1926.
- ² V. Pârvan, *Raport asupra activității Muzeului Național de Antichități în cursul anului 1915*. București, 1916, p. 23 și urm.
- ³ N. Iessen, *Colonizarea greacă pe țărmul nordic al Mării Negre*. Leningrad, 1947, p. 18 și urm.
- ⁴ Porphyr. Tyr., F.H.G., III, p. 710; Arrian, *Peripl. Ponti Eux.*, 24; Pomp. Mel. II, 2.
- ⁵ Iessen, *op. cit.*, p. 83—84.
- ⁶ Cf. G. Glotz, *Hist. grecque*. Paris, 1838, I, p. 166.
- ⁷ Cf. Iessen, *op. cit.*, p. 25 și urm.
- ⁸ Vezi *Raportul asupra cercetărilor arheologice dela Histria*. Studii și Cercetări de Istorie Veche, III, 1951, p. 127 și urm.
- ⁹ Cf. articolul *Elemente de unitate ale coloniilor pontice din Dobrogea și din Sudul U.R.S.S.* București, 1947.
- ¹⁰ Cf. C. Moisiu, *Introducere în numismatica Dobrogei*. Dobrogea, 1878—1928, p. 127 și urm.; cf. Em. Condurachi, *Vechi monete pontice și importanța lor*. Bul. Științ. Acad. R.P.R., Seria: Științe istorice, filosofice și economico-juridice, t. II, Nr. 2—4, Aprilie—Decembrie 1950, p. 67.
- ¹¹ Cf. articolul *Tezaurul monedare din regiunea carpato-dunăreană și însemnătatea lor pentru trecutul românesc*. Lucrările Școlii de Arhivistică, 2, București, 1943, p. 90—91.
- ¹² Herodot., IV, 78—80.
- ¹³ Cf. V. Pârvan, *Gerusia din Callatis*. Anal. Acad. Rom., s. II, t. XXXIX, București, 1920, p. 57 și urm.
- ¹⁴ Cf. R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*. București, 1938, p. 44.
- ¹⁵ *Ibidem*, p. 45.
- ¹⁶ I. Andrieșescu, *Revista de preistorie și antichități naționale*, I, 1937, pl. XIII—XXVII; V. Canarache, *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, I, București, 1950, p. 213 și urm.
- ¹⁷ V. Pârvan, *Dacia*, II, 1925, p. 422 și urm.
- ¹⁸ A. Ielnitzchi, *Cimmerienii și cultura cimmerică*. Vestnic Drevnei Istorii, 1949, 3, p. 14—27.
- ¹⁹ V. Pârvan, *Getica*, p. 89.
- ²⁰ R. Vulpe, *op. cit.*, p. 70 și urm.
- ²¹ Cf. studiul recent al lui P. Tretiacov, *Unele probleme cu privire la originea popoarelor în lumina operelor lui I. V. Stalin despre limbă și lingvistică*. Studii, an. 4, v. I, p. 77.
- ²² S. Jabelov, *Rev. Et. Gr.*, XLIX, 1936, p. 17 și urm.;

- ²⁰ Cf. A. Salač, Bull. Corr. Hell., 55, 1931, p. 43 și urm.
- ²¹ V. Pârvan, Histria, IV, p. 617 și urm.; Histria, VII, p. 55, 97.
- ²² Cf. inscripția publicată în Dacia, I, 1924, p. 139.
- ²³ VIII, 5,2. Cf. Em. Condurachi, *Frământări politice și sociale la Istros în preajma anului 100 înainte de era noastră*. Bul. științ. Acad. R.P.R., Seria C, t. I, Nr. 2, Ian.-Febr.-Mart., 1949, p. 117.
- ²⁴ Cf. V. Pârvan, Histria, IV, p. 537 și urm.
- ²⁵ L. M. Slavın, *Olbia*, Acad. Nauc R.S.S.U., Chiev, 1928, p. 16.
- ²⁶ Cf. articolul citat *Vechi monete pontice și importanța lor*.
- ²⁷ Cf. L. M. Slavın, *op. cit.*, p. 14—15.
- ²⁸ *Politica*, VIII, 2, 11.
- ²⁹ Cf. V. Pârvan, Histria, IV, p. 683 și urm.; D. Teodorescu, *Monumente inedite din Tomi*. București, 1918, p. 97 și urm.
- ³⁰ Am studiat un aspect al acestei forme de sincretism religios în *Revue Numismatique*, 1940, p. 1 și urm.
-